

Kijken in de ziel: Miskotte

Deze maand verscheen de langverwachte biografie, *Miskotte, theoloog in de branding, 1894-1976*, in het Nederlandse taalgebied misschien wel de grootste theoloog van de twintigste eeuw. Als geen ander opende hij de luiken naar de culturele beweging van zijn tijd. 'Zo droeg hij filosofen als Friedrich Nietzsche, dichters en socialisten als Henriëtte Roland Holst en romanschrijvers als Fjodor Dostojevski, Franz Kafka en Thomas Mann hoog in het vaandel.'

Lange tijd durfde niemand zijn vingers te branden aan een levensbeschrijving van de grote Miskotte, totdat Herman de Liagre Böhl (1943) zich meldde. Hij is geen theoloog, maar historicus, die eerder biografieën schreef van de dichter Gorter en de vooraanstaande sociaal-democraten Floor Wibaut en Han Lammers. De Liagre Böhl, die zich liet bijstaan door o.a. de theologen Reeling Brouwer en Mirjam Elbers, kon voor zijn levensbeschrijving putten uit de dagboeken, waarin Miskotte zonder enige restrictie zijn hart luchtte. Soms zijn de tirades vermakelijk ('Als een bouillon van rattestaarten is mij alle stichtelijke lectuur!') vaker aangrijpend: 'Wat heb ik over God te zeggen, die Donkere, en over Jezus, die lieve, onmogelijke, die met een kus de verschrikking der wereld wilde ignoreren of bezweren?' En: 'Ik ben ongelovig, omdat ik het heftige geloof vrees, omdat ik in het Geloof, dat in mij is (en niet van mij) niet geloven kan.'

Koorddansen

Miskotte was zonder twijfel hooggevoelig ('De sensibiliteit is de grondslag van héél mijn wezen') en hoogbegaafd. Als gymnasiast was hij al verslingerd aan kunst en literatuur en dat bleef hij, zijn leven lang. Hij was zeer vertrouwd met het oeuvre van Friedrich Nietzsche, Fjodor Dostojevski, Franz Kafka, Thomas Mann en Henriëtte Roland Holst. In een soepele stijl beschrijft de biograaf Miskottes passie voor het werk van Kohlbrugge, zijn vriendschap met Karl Barth, zijn houding ten opzichte van het opkomend nationaal-socialisme, zijn rol in de Tweede Wereldoorlog, de bloeiperiode van zijn predikantschap (in Amsterdam, met o.a. de beroemd geworden bevrijdingspreek 'Gods vijanden vergaan'), zijn hoogleraarschap in Leiden, zijn betrokkenheid bij de totstandkoming van de Psalmberijming, etc. En natuurlijk de publicaties waarmee hij naam maakte: 'Het wezen der joodse religie', zijn proefschrift uit 1932, 'Edda en Thora', waarin hij aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog het nationaal-socialisme ontmaskerde als een uiting van modern heidendom, het 'Bijbels ABC' (in september dit jaar verscheen de 8^e druk), waarin hij de grondwoorden uit de Schrift opnieuw spelde en 'Als de Goden zwijgen', over de zin van het Oude Testament.

Miskotte hield bij vlagen minutieus een dagboek bij. Hij reserveerde zelfs een avond in de week voor deze 'cronique scandaleuse' en het was zijn wens dat de pennenvruchten eens zouden worden gepubliceerd. De onverbloemde dagboekfragmenten geven een indruk van zijn haat-liefde verhouding tot het ambt van predikant. 'Hoe meer de pastorie nadert, des te vijandiger word ik. Angstig!', schrijft hij kort voordat hij het beroep aanvaardde naar zijn eerste gemeente. Jaren later blijkt het niet veel beter, als hij het domineeschap omschrijft als een 'demonisch avontuur', 'een soort koorddans ten aanschouwe der menigte.'

Inktzwart

De vele geciteerde dagboekfragmenten geven kleur en smaak aan de levensbeschrijving. Maar de kleur is wel heel vaak donker, soms zelfs inktzwart. Miskotte omschreef zichzelf als een 'mislukt priester', gevangen in een twijfelziek leven. Hij worstelt intens met God ('Ik gelóóf niet! Ik kán niet

meer geloven! Ik heb nooit gelóófd!) met zijn manische depressiviteit ('Ik voel me lui en een nietsnut, omdat ik niet geloof') en de daarmee samenhangende gevoelens van schuld en minderwaardigheid. Met 'zelfverachting, tot walgens toe', herleest hij zijn eerdere notities van bijna twintig jaar daarvoor. 'Ook toen had ik niet, maar zocht, wèrkte ik niet aan iets. Ook toen dat vreemde, verstarrende voorgevoel van de verdoemenis, terwijl ik toch Gods kind wou zijn.' Het meest krasse voorbeeld van zijn minderwaardigheidscomplex is wel een episode net na zijn promotie. In precies een half jaar tijd had hij een lijvig proefschrift (560 pag.) geschreven, waarop hij cum laude promoveerde en waarvoor hij de Mallinckrodtprijs ontving, de Groningse prijs voor de beste dissertatie in de voorbije tien jaar. Toch kan hij daarna in zijn dagboek schrijven: 'Steeds weer plaagt mij de gedachte aan het ouder-woorden: 40 jaar ben ik en nog tot niets gekomen, niets gedaan, niets dat blijft, maar ook niets dat actualiter aan mijn volk en aan de kerk iets wezenlijks gaf.'

Bepaald huiveringwekkend zijn de dagboekpassages over het familiedrama in oktober 1946, een jaar na zijn benoeming tot hoogleraar in Leiden, toen zijn dochter en vrouw enkele dagen na elkaar stierven door een voedselvergiftiging, na een diner in het Amsterdamse hotel Americain. 'Ik ben getroffen door een oordeel van God', zegt hij, 'zo volstrekt en zo vernietigend – hou op, dit is het vuurwerk van Gods vreselijk recht.'

Catechismus

Opmerkelijk is het dat hij een jaar na deze tragedie 'De blijde wetenschap' laat uitgeven, een commentaar op de eerste twaalf zondagen van de Heidelbergse Catechismus. Hij schrijft erbij 'Het is mijn persoonlijke overtuiging dat de oude Heidelberger een kennisbron en een fontein van geestelijk geluk kan zijn, door de rijkdom en de radicaliteit van het weten, het blijde weten, dat wij meestal voor onbereikbaar houden, omdat wij het veel te intellectueel opvatten.' Anders dan in Barthiaanse kringen gebruikelijk heeft Miskotte zich niet gedistantieerd van de belijdenis uit het antwoord van zondag 10, dat 'alle dingen, niet bij geval, maar van Zijn vaderlijke hand ons toekomen'. Hij schrijft: 'In de voorzienigheid te geloven bevrijdt ons van "des mensen overlast" en van de domme druk der dingen....Het geloof in God is het geloof, dat het nooit zó verkeerd gaat of het gaat toch goed.' Hoe hij vanuit deze 'blijde wetenschap' omging met het peilloze verdriet dat zijn gezin trof, blijkt uit een passage uit een brief aan zijn vriend Buskes: 'Het ligt niet hieraan, dat je zou willen vragen of 'moord en doodslag' krankzinnigheid, etc. 'van God zijn', alsof we een wereldbeschouwing van de vaderlijke hand aanhingen. Neen, het geloof spreekt hier en het is zo persoonlijk, dat alle theoretische beschouwing ertegenop steigert; het is *genade*, en niet op de huwelijksdag en bij successen, Gods weldadige regering te eren, maar óók als onze vrouw, zoals ons liefste kind (door zulk 'toeval': een bacillendraagster maakte voor één keer de haring schoon die geleverd wordt voor een diner in Americain...en...je weet het nog wel) worden weggerukt. Als ik principieel iets uitzonder van het 'alle ding' ben ik *existentiaal weerloos* en een prooi van demonen en tyfusbacillen.' Dat is een belijdenis, geen uitleg of verklaring van het raadselachtige dat zijn gezin trof. Het doet denken aan passages uit zijn boek over Job, *Antwoord uit het onweer*: 'Een begrepen God is geen God. Een begrepen God is een gedachtending, is een afgod: wat men narekenen kan, kan nooit het goddelijke zijn.'

Toegankelijk

Het is de verdienste van De Liagre Böhl dat hij zo'n toegankelijk boek heeft geschreven over een van de meest invloedrijke Nederlandse theologen uit de twintigste eeuw, die zelf vaak het verwijt kreeg dat zijn preken en publicaties zo moeilijk te vatten waren. Miskotte was ook weer niet alleen maar een Somberman. Hij was een groot natuurliefhebber en hij kon zich met 'kinderlijke vrolijkheid en diepe ernst' verlustigen in de voetballeerij. 'Kan men zich iets denken dat zovele duizenden tegelijk boeien kan en dat zo tot op de nerven 'harmlos' is?', schijft hij, in een tijd waarin de term 'risicowedstrijden' nog moest worden gemunt. Op z'n 70^e verjaardag kon hij de visite midden in de kamer aanschouwelijk het verschil laten zien tussen de passeertechniek van Coen Moulijn (Feijenoord) en Piet Keizer (Ajax).

Nihilisme

De biografie is een uitstekende opmaat voor de leeskring, die Areopagus begin 2017 organiseert, onder leiding van Wim Dekker. Miskotte is naast Pannenbergh en Houtepen één van de drie grote theologen die hij bestudeerde voor zijn dissertatie, 'Afwezigheid van God'. In de leeskring gaat het vooral over 'Als de goden zwijgen', dat Miskotte zelf als zijn beste boek beschouwde. In dat werk typeert hij de 'vierde mens', die dominant is in onze huidige westerse cultuur, de mens die nergens meer in gelooft; alle grote verhalen, alle waarden en idealen blijken voor hem leugens. Niet dat daarmee religie bij het grof vuil is gezet, want de religie sterft niet, ook niet in de vierde mens. 'En de natuurlijke theologie, hoe vaak ook weerlegd, schiet weer kuit op een afgelegen zandbank ergens buiten de stroomversnellingen van de tijd en zwemt weer stroomopwaarts. En de religie schijnt weer het neusje van de zalm.'

In die situatie kan de theologie van het Oude Testament uitkomst bieden: 'Het Oude Testament zal ons uit de terreur van het nihilisme uitleiden naarmate het ons uit de dwangpositie van de religie uitleidt. Menigeen zal er alleen een spotwoord voor over hebben, maar het blijft onze vaste overtuiging, dat het Oude Testament de hulp biedt, waarop wij aangewezen zijn, willen wij onszelf en onze naasten uit de ambivalentie en van het nihilisme bevrijden.'

In de leeskring worden de inzichten uit 'Als de goden zwijgen' verbonden met een aantal preken van Miskotte. Teloops wordt daarbij ook gekeken naar de manier waarop Miskotte preekte, hoe hij in gesprek was met zijn hoorders, om hen te ontdekken aan hun verborgen nihilisme, hoe hij steeds de bodem van het hart van zijn hoorders omwoelde om er vervolgens het zaad van het evangelie in te laten neerdalen.

Het is interessant om in de biografie te lezen dat Miskotte 'Als de goden zwijgen' juist heeft bedoeld voor leerhuizen waar 'randbewoners' en 'nog-kerkelijken' het gesprek zouden kunnen aangaan. Zestig jaar na dato blijkt het ook uitstekend materiaal bij de bezinning op de verkondiging van de kern van het evangelie in onze huidige cultuur.

Koos van Noppen

Tussen nihilisme en religiositeit – leeskring Miskotte

Cursusleider: dr. Wim Dekker

Data: de middagen (13-16 uur) van 11 januari, 15 februari, 15 maart, 19 april en 17 mei

Plaats: De Kandelaar, Nijkerk

Kosten:

PE punten: 3,5

Aanmelden UITERLIJK 11 DECEMBER!: areopagus@izb.nl

Literatuur:

K.H. Miskotte: Als de Goden zwijgen. Verzameld Werk 8. (Kampen: Kok 1983)

Wim Dekker: Afwezigheid van God (H 3: pp 89-138), (Boekencentrum Academic 2011)